

Les virtuts del professional sanitari

Victòria Camps

Catedràtica de Filosofia Moral i Política de la Universitat Autònoma de Barcelona; membre del Comitè de Bioètica de Catalunya

1. El perquè de les virtuts

En el camp de la bioètica hi ha plantejat un debat entre dues perspectives: la dels partidaris d'una ètica de principis i la dels que creuen que la millor manera d'aplicar l'ètica a l'activitat sanitària és a partir de l'anàlisi de casos. Principialisme contra casuística. He de dir que mai no m'he sentit identificada amb cap dels dos bàndols ja que per a mi l'ètica més adequada per abordar els problemes clínics no és ni l'ètica de principis ni la de la casuística, sinó l'*ètica de les virtuts*. Explicaré el perquè d'aquest punt de vista abans d'esbrinar quines haurien de ser les virtuts del professional sanitari en el nostre temps.

Crec que la dimensió ètica de l'activitat sanitària –i de l'activitat humana en general– es concreta en dos moments importants. El primer té lloc quan ens adonem que s'estan vulnerant drets o que no s'estan prioritant valors que són fonamentals. Es produeix, actualment, una mena de canvi de paradigma que obliga a veure les coses d'una manera diferent a com s'havien vist fins aleshores. Un exemple del que vull dir és el que va provocar la redacció de l'Informe Belmont el qual no tan sols representa el moment fundacional de la bioètica sinó també la novetat d'afegir al valor de la beneficència, enunciat per Hipòcrates fa més de vint segles, els valors moderns de l'autonomia i la justícia. Tenir en compte el punt de vista del pacient, obligar-se a donar-li tota la informació que necessita perquè pugui decidir, representa un canvi de paradigma radical en la relació clínica, com ho ha estat també la consideració de la justícia com a una de les condicions de la investigació mèdica. De fet, penso que el desenvolupament de la bioètica ha estat impulsat per un seguit d'aquests moments crucials en què ens hem adonat que calia regular moltes qüestions que eren tractades de manera arbitrària i, el que és pitjor, moralment inacceptables. Aquest primer moment en què es posen en relleu buits ètics fonamentals i en què es veu la necessitat d'estendre la valoració ètica a zones que es guiaven per altres raons afecta sobretot la legislació. La consciència ètica, en aquests casos, actua com a font i fonament del dret.

El segon moment en què l'ètica es fa present el vaig descobrir tot llegint i estudiant els tractats d'ètica d'Aristòtil i, en concret, quan em vaig topar amb la virtut de la *phronesis*, traduïda vulgarment –amb poca exactitud– com a «prudència». Molt breument, la *phronesis* és considerada pel filòsof com la virtut intel·lectual, és a dir, la regla de la raó gràcies a la qual l'home és capaç de trobar i fer seu el terme mitjà entre l'excés i el defecte, que és el que defineix en general les virtuts. «L'home prudent» (l'expressió és d'Aristòtil) és el que ha assolit aquell *saber pràctic* que li dicta com ha d'actuar en cada moment, un saber –i això és bàsic– que no pot ser reduït a fórmules, codis o receptes de cap mena perquè cada situació és diferent i requereix un terme mitjà singular i apropiat a cada cas. No és el mateix la valentia en un guerrer que en un polític o un atleta. La valentia consisteix sempre en el terme mitjà entre la temeritat i la covardia però, en cada cas, s'expressarà de manera diferent i requerirà pràctiques diverses. Sòcrates, quan és acusat de pervertir la joventut i és condemnat a mort, accepta la condemna perquè considera que la seva obligació com a ciutadà és complir la llei. Aristòtil, per contra, quan és buscat per raons similars, fuig de la ciutat amb l'excusa que no vol brindar als seus oponents l'ocasió de perpetrar un altre crim contra la filosofia. Qui va actuar millor, Sòcrates o Aristòtil? Quina conducta és més prudent? Si s'examinen bé i es presenten ben raonades, hem de respondre que les dues.

Sempre he pensat que la prudència així considerada és no tan sols la regla o el criteri de qualsevol virtut, antiga o moderna, si entenem les virtuts en el sentit aristotèlic, sinó que també és l'actitud ètica imprescindible per a les anomenades «ètiques aplicades» d'entre les quals l'ètica sanitària és la més coneguda i desenvolupada. I aquesta actitud és gairebé més necessària avui que en el món grec, en què els que podien arribar a ser virtuoses eren una minoria privilegiada: uns quants homes lliures que no tenien problemes per dedicar-se a la vida contemplativa o a la vida activa en el seu vessant més excel·lent, que era la política. En les nostres democràcies no és només una minoria sinó tothom qui té el deure moral de cercar l'excel·lència en la vida familiar o professional. Però precisament perquè les professions són moltes i diverses és difícil traduir aquesta exigència en un catàleg de virtuts, com va fer Aristòtil, que especifiqui quines qualitats ha de reunir l'home excel·lent que, en el seu cas, era el polític. Avui no podem dir que hi hagi una professió més excel·lent que la resta. Totes poden assolir l'excel·lència si els professionals s'ho proposen. L'aproximació més acceptable a una ètica com aquella seria la que se situa en la perspectiva no de l'activitat professional sinó de la que tothom comparteix: la de ciutadans, el que som tots els que vivim en un estat de dret. Ser un ciutadà excel·lent significa cultivar les virtuts cíviques, és a dir, la

solidaritat, la tolerància, el respecte, la responsabilitat. És el que fa temps vaig designar com a «virtuts públiques».¹

Però tornem a l'actualitat del valor de la prudència. Al llarg dels segles hem avançat en la concreció d'una sèrie de principis fora dels quals és gairebé impossible construir una ètica. Tenim una carta de drets fonamentals que estableix el valor de la llibertat i la igualtat com els dos eixos que articulen qualsevol codi de moral pública. Hem avançat cap a un reconeixement cada cop més ampli de les llibertats individuals i de l'autonomia de les persones, així com cap a una concepció de la justícia vinculada a la igualtat. Tots aquests principis s'han anat imposant en les democràcies de l'única manera que poden fer-se efectius els drets o valors fonamentals, és a dir, positivizant-los i convertint-los en lleis. Aquesta evolució, que ha estat evidentment un progrés, tendeix a absorbir l'ètica fins arribar a anul·lar-la. Les societats liberals han propiciat que s'operés un reduccionisme gairebé total de la moral en el dret i això ha tingut com a conseqüència no saber què fer amb l'ètica. On l'hem de situar? Per què la necessitem si ja tenim lleis?

M'he referit abans als dos moments en què crec que l'ètica es fa present en els nostres estats de dret. El primer, quan es tracta de legislar el que no està regulat o de reformar les lleis existents perquè són injustes o no s'ajusten a dret. El segon, quan es tracta d'aplicar la llei i determinar el terme mitjà que guii l'acció. El nostre problema no és la manca de principis. En tenim massa, de principis. El problema és que els ignorem o que, en el millor dels casos, no sabem com aplicar-los o que esperem que algú ens digui quina és la millor manera d'entendre'ls i fer-los realitat sense córrer el perill d'equivocar-nos. El pas d'una moral doctrinària, com ho és la catòlica, a una moral secularitzada, com ho ha de ser la de la bioètica, no és fàcil. Ja no hi ha doctrines, però tenim principis que hem d'aprendre a aplicar. Per això han sorgit les ètiques aplicades. Per això ens cal més que mai recuperar el sentit de la *phronesis* o la prudència: la capacitat d'aplicar bé les normes, de trobar el terme mitjà, de fer el que cal en cada situació. Hem d'acontentar-nos amb una moral que no ens dona garanties que hem sabut decidir correctament i que ens exigeix, sobretot, activar la responsabilitat, la no delegació de la decisió (o de la culpabilitat) en altres.

2. Quines virtuts per a la sanitat?

No sóc la primera que es posa a pensar quines haurien de ser les virtuts dels professionals sanitaris. Ho han fet abans que jo filòsofs tan reconeguts en bioètica

¹ Camps V. *Virtudes públicas*. Madrid: Espasa Calpe, 1990.

com James F. Drane, Edmund D. Pellegrino i David C. Thomasma i Marc Siegler.² Drane és el més prolífic i proposa com a virtuts fonamentals del metge les següents: la benevolència, el respecte, la cura, la sinceritat, l'amabilitat i la justícia. Pellegrino i Thomasma es refereixen a la sinceritat, el respecte, la compassió, la justícia i l'oblit d'un mateix (*self-effacement*). Per acabar, Siegler destaca de nou el respecte a les persones, que inclou la compassió, la sinceritat i la confiança. Aquests dos últims pensadors esmenten també la *phronesis*, en el sentit abans referit, com la síntesi del conjunt de les virtuts o el criteri de totes les virtuts. M'he referit en altres ocasions a aquestes llistes de virtuts tot fent veure que no són sinó la manera de fer realitat els principis de la bioètica. Per tant, el respecte, la sinceritat, l'amabilitat, l'oblit d'un mateix exigeixen dels professionals un tarannà modest que els predisposi a escoltar el pacient i a tenir en compte els seus punts de vista. El respecte, l'amabilitat o l'oblit d'un mateix són formes de reconèixer que el pacient ha de poder prendre part en les decisions que l'afecten i ha de ser tractat de manera que pugui fer valer els seus desitjos i les seves opinions. La virtut de la sinceritat és indestruïble del deure d'informar bé, i ja hem vist de quina manera la informació està vinculada al reconeixement de l'autonomia del malalt. La justícia, per la seva part, és un dels principis bioètics fonamentals, un principi que es complementa amb la virtut de la compassió. En una societat en què les persones no són compassives no s'avança en el sentit de la justícia. Vull dir, amb això, que només cal aprofundir en els principis bàsics de la bioètica per determinar quines maneres de fer, quin *ethos* o quines virtuts se'n deriven.

Drane i Siegler compten, entre les virtuts del professional sanitari, el tenir cura, un valor que s'ha introduït recentment en el discurs bioètic i que mereix un paràgraf a part. Des que Carol Gilligan va escriure *In a different voice*, on exposava l'agosarada tesi que la cura és tan important com la justícia, l'ètica del tenir cura ha esdevingut un dels capítols imprescindibles de l'ètica sanitària. Més que una virtut, diria que el tenir cura passa a ser un altre dels principis fonamentals de la bioètica, pot ser una extensió del principi de justícia, ja que és evident que les persones que necessiten ajut perquè estan malaltes o són dependents no requereixen només polítiques de justícia social sinó també persones que els donin l'afecte i la sol·licitud que «la virtut freda de la justícia», com l'anomenà Hume, no pot donar. Diguem que el tenir cura com a deure moral afegeix calidesa a l'anonimitat o la imparcialitat de la justícia. No

² Drane JF. *Becoming a Good Doctor: The Place of Virtue and Character in Medical Ethics*. Kansas City: Sheed and Ward, 1988; 1-133.

Pellegrino ED, Thomasma DC. *The Virtues in Medical Practice*. New York: Oxford University Press, 1993; 84-91.

Siegler M. Professional Values in Modern Critical practice. *The Hastings Center report. Special Supplement* July-August 2000; S19-S22.

oblidem que el magnífic treball del Hastings Centre, *Els fins de la medicina*, estableix com a un d'aquests fins precisament el de tenir cura dels que no tenen curació, un objectiu més i més important atès l'envelliment de les persones i l'augment dels malalts crònics.³

Així doncs, sense ànim d'esmenar la plana als filòsofs que acabo de citar, només amb la intenció d'evitar redundàncies, reduiria les virtuts del professional sanitari a les següents: respecte, sinceritat, compassió, oblit d'un mateix. La pràctica d'aquestes virtuts farà que els principis de la beneficència, l'autonomia, la justícia i el tenir cura no siguin només belles paraules escrites en algun lloc però, a la pràctica, oblidades. El professional que procura cultivar les virtuts esmentades serà un bon professional en el millor sentit de la paraula, un professional que valora no tan sols les competències científiques i tècniques de la seva disciplina sinó també les actituds ètiques. Serà un professional «íntegre», una altra manera de fer al·lusió, amb un llenguatge més actual, al professional «prudent».

M'he referit més amunt a les virtuts cíviqes com el mínim exigible al ciutadà d'una democràcia. Penso que les virtuts professionals són, de fet, l'expressió del civisme en el context de l'activitat professional. La professionalitat o l'excel·lència professional avui ha de mirar de superar dos reduccionismes. El primer ja l'he dit abans; és la tendència a entendre que la professionalitat es mesura només amb el currículum. La segona temptació és la del mercat, la de deixar-se vèncer per una dinàmica mercantil que envaeix tots els àmbits de l'existència, inclosos els que haurien de ser més immunes a l'atracció del diner perquè són l'escenari del dolor i el patiment, del que fa més vulnerables les persones. És per això que la justícia i el tenir cura no poden desaparèixer de l'àmbit de les preocupacions sanitàries. Alguna altra vegada m'he referit a la superació del paternalisme en la pràctica sanitària per una relació que no acaba de ser de confiança perquè és excessivament contractualista. Per diferents raons que no ve al cas analitzar ara, els professionals de la sanitat tendeixen a tractar els pacients més com a usuaris d'uns serveis que com a persones que pateixen.

Des del meu punt de vista no és tan important determinar quines són les virtuts de l'activitat sanitària com entendre que l'ètica consisteix en el que podríem anomenar una «disponibilitat virtuosa», una manera de fer que ha de conformar la personalitat professional. Aquesta disposició a actuar correctament és la manera d'assumir la responsabilitat professional i, al mateix temps, els deures cíviqs. La dificultat per fer-ho ens parla d'una de les assignatures pendents de les democràcies actuals i de les

³ La Fundació Víctor Grifols i Lucas ha publicat una traducció al català i castellà de *Els fins de la medicina* i les dues conferències donades per Carol Gilligan a Barcelona sota el títol *La ètica del cuidado* (www.fundaciogrifols.org).

societats secularitzades que ja no compten amb una doctrina moral que distingeixi el bé del mal de manera clara i inequívoca. Aquesta distinció li pertoca fer-la ara a cada persona fent ús de la llibertat que l'estat de dret protegeix. Els col·lectius professionals poden ajudar molt a determinar quins són els aspectes més defectuosos de les pràctiques actuals i a establir guies de bones pràctiques. Però no ens enganyem. Les guies i els codis sempre acaben sent un seguit de generalitats, de principis i valors que coneixem a bastament. Ara que la filòsofa Hanna Arendt està d'actualitat és oportú recordar que per a ella la integritat moral raïa en el pensament i el judici, és a dir, en la capacitat de pensar abans d'actuar per tal de jutjar correctament. El pensament exigeix distanciar-se d'un mateix, tenir en compte les opinions dels altres per acabar prenent una decisió o establint un judici moral autònom. Ser prudent, ser íntegre moralment, vol dir intentar assolir el nivell postconvencional de la moralitat, el d'aquells deures que no estan prèviament escrits enlloc, però que estan orientats pels ideals que hem anat postulant al llarg dels segles. La saviesa pràctica que dóna nom a l'ètica es va edificant a partir de la reflexió i el diàleg quan ens trobem davant de situacions que ens inquieten i ens deixen moralment insatisfets. Els primers textos d'ètica mèdica ho tenien clar quan afirmaven que cal buscar el bé del malalt tot col·laborant amb els altres professionals. I ara que tot és molt més complex i que tenim ideals morals més ambiciosos cal afegir que s'ha de fer, a més, col·laborant amb la ciutadania en general.

Ja fa temps que les enquestes que tracten de mesurar el grau de confiança que tenen en la ciutadania les diferents institucions socials i polítiques situen la medicina i els professionals de la sanitat en el nivell més alt de confiança. M'he referit abans al fet que l'ètica aplicada més desenvolupada és l'ètica mèdica. És un símptoma de la bona disposició dels sanitaris per assolir una excel·lència que no menysprea la dimensió ètica dels problemes. No hi ha dubte que és aquesta bona disposició la que genera confiança.